

Iva Potočnik

Studentica na poslijediplomskom studiju
Humanističke znanosti Sveučilišta u Zadru

Izlaganje sa znanstvenog skupa posvećenog stotoj obljetnici rođenja Anđele Horvat (1911.-1985.) održanog 2011. godine

14. 6. 2012.

Pregledni rad / *Subject review*

Ključne riječi: romanika, sakralna arhitektura, tipska skupina, kontinentalna Hrvatska, Slavonija, Banovina i Kordun
Keywords: Romanesque, ecclesiastical architecture, church type, inland Croatia, Slavonia, Banovina and Kordun

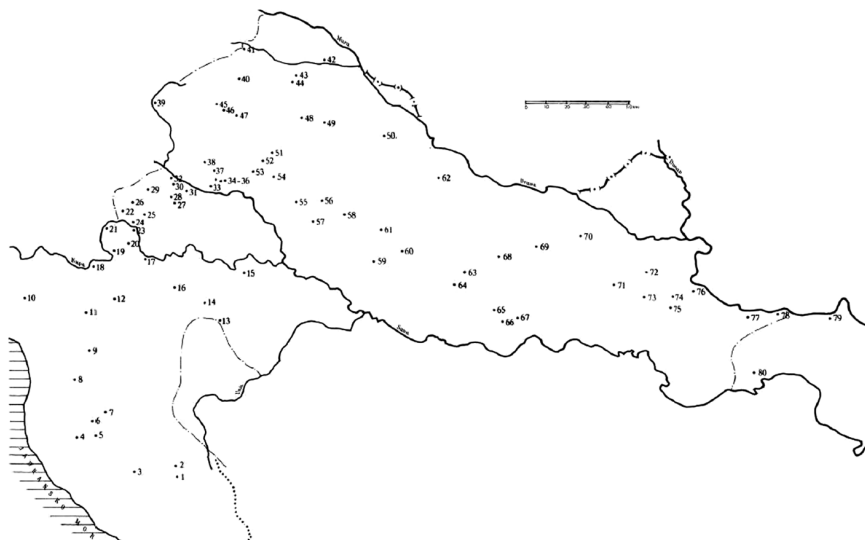
Sakralna arhitektura kontinentalne Hrvatske iz vremena romanike zauzela je veliki dio u istraživačkom radu Anđele Horvat. Iako analizu romaničkih građevina nije provodila sa specijalnim zadatkom, već u sklopu opće evidencije prilikom obilazaka terena u konzervatorskoj djelatnosti, povećala je fond romaničkih sakralnih građevina te razriješila neke od problema povijesnoumjetničke topografije. Do danas je očuvano vrlo malo arhitektonskih spomenika na kojima bi bilo moguće provesti kompletnu stilsku analizu. Riječ je o crkvama i kapelama koje se spominju u popisu župa goričkog arhiđakona Ivana godine 1334., no iako su tada postojale, ne znači da su u 14. stoljeću i nastale, već je razumno pretpostaviti kako mnoge potječu iz ranijeg vremena. Isto tako, veći broj građevina nestao je u potpunosti, a problem njihove umjetničke topografije kao i vremenske datacije ostat će i dalje možda nerazriješen.

Možda prečesto našu istaknutu povjesničarku umjetnosti Anđelu Horvat poimamo kao istraživača umjetnosti 17. i 18. stoljeća, zaboravljajući pritom da je najvećim dijelom analizu stilskih karakteristika provela na arhitekturi koja je doživjela obnovu u poslijetridentskom razdoblju, dakle u vremenu tada formiranog baroknog stila. Riječ je zapravo o istraživanju sakralne arhitekture kontinentalne Hrvatske iz vremena romanike i gotike, koje je zauzelo veliki udio u njezinu stručnom radu. Prilikom dugogodišnjih obilazaka terena cijele kontinentalne Hrvatske susretala se s građevinama nastalim još u vremenu romanike. Po pisanim izvorima, riječ je o župnim crkvama koje su postojale u vremenu gotike, no logično je pretpostaviti da su neke od njih bile izgrađene prije. Popis župa Zagrebačke biskupije goričkog arhiđakona Ivana iz 1334. godine¹ najočitiije dovodi do pretpostavke o ranijem postojanju crkava na određenim lokalitetima. Intenzivna obnova započeta tijekom 17. stoljeća promijenila je unutrašnjost i vanjštinu

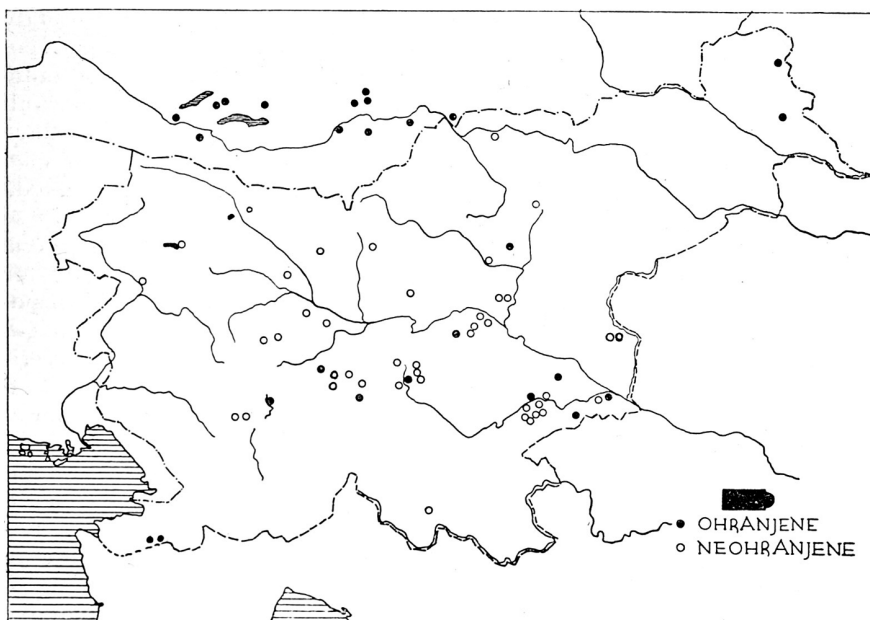
Andela Horvat i istraživanje romaničke sakralne arhitekture kontinentalne Hrvatske

arhitektonske strukture starijih građevina, što je bilo izraženije na prostoru kontinentalne Hrvatske nego duž jadranske obale. U taj prostor utjecaji sa sjevera snažno su dopirali preko političkih veza.

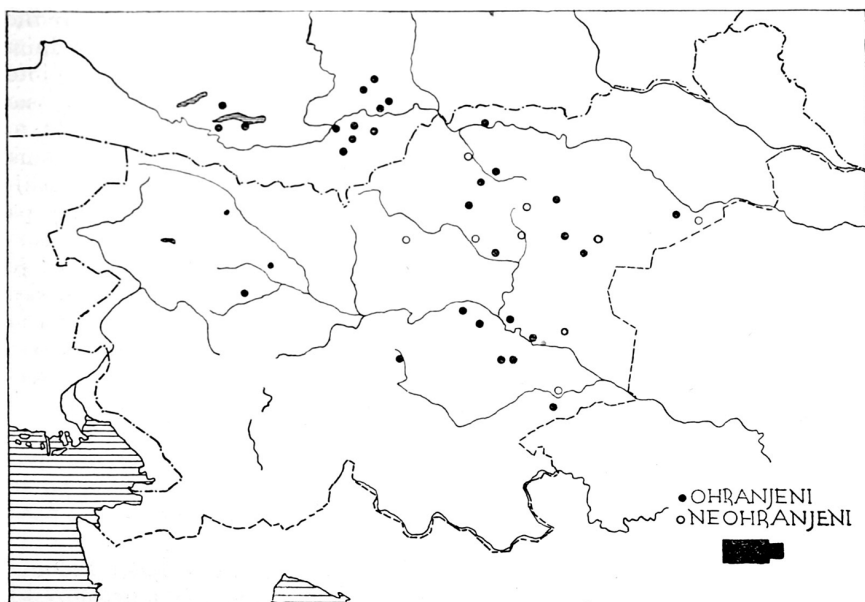
Ovaj članak ima namjeru skrenuti pozornost na srednjovjekovnu sakralnu arhitekturu romaničkog razdoblja u radu Anđele Horvat te istaknuti njene objavljene radove relevantne za taj povijesnoumjetnički stil u arhitekturi. Na taj će način postati vidljivo u kojoj je mjeri i na koji način analizirala romaničke stilske karakteristike te koja je pitanja i probleme otvorila kako bi njima usmjerila buduće istraživače. Pritom namjera ovog rada nije razotkriti neotkrivene činjenice koje bi mogle popuniti praznine u postojećim i budućim analizama i sintezama, nego ukazati na po prvi put objavljene informacije i smjernice koje je autorica sažela nakon dugogodišnjeg terenskog rada, a time i na njen doprinos poznavanju romaničkih spomenika u okvirima hrvatske povijesti umjetnosti.

Zemljopisna karta kontinentalne Hrvatske s označenim romaničkim lokalitetima / Map of inland Croatia with Romanesque monuments (izvor / source: A. HORVAT, *Prilog tipološkoj klasifikaciji romaničkih crkava kontinentalne Hrvatske - uz osvrt na "Romaniku v Sloveniji"* Marijana Zadnikara, in: *Bulletin razreda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 2, JAZU, Zagreb, 1984.-1985., 88-89)

Zemljopisna karta s označenim sačuvanim i nesačuvanim romaničkim sakralnim građevinama u Sloveniji. Tip tlocrta jednobrodne longitudinalne crkve s polukružnom apsidom / Map of preserved and lost Romanesque ecclesiastical structures in Slovenia. Type of single-nave longitudinal church plan with semicircular apse (izvor / source: M. ZADNIKAR, *Romanika v Sloveniji - tipologija in morfologija sakralne arhitekture*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1982., 123)

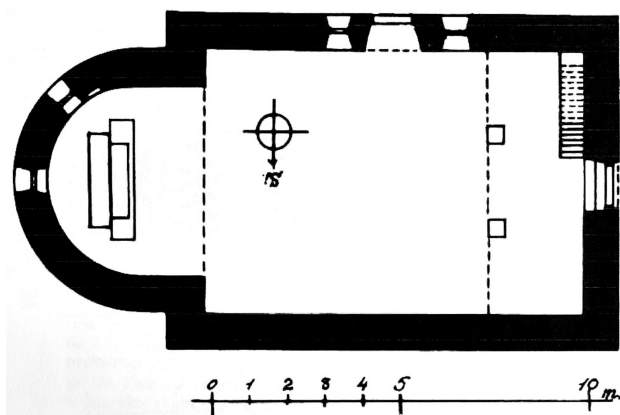

Zemljopisna karta s označenim sačuvanim i nesačuvanim romančkim sakralnim građevinama u Sloveniji. Tip tlocrta jednobrodne longitudinalne crkve s pravokutnim prezbiterijem / Map of preserved and lost Romanesque ecclesiastical structures in Slovenia. Type of single-nave longitudinal church plan with rectangular presbytery (izvor / source: M. ZADNIKAR, *Romanika v Sloveniji - tipologija in morfologija sakralne arhitekture*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1982., 209)

U svojem se dugogodišnjem radu na spomenicima kulture srednjovjekovnog razdoblja Anđela Horvat oslanjala na spoznaje svojih prethodnika, ali se redovito poziva i na zapise u kanonskim vizitacijama, s ciljem što boljeg rekonstruiranja srednjovjekovnog kulturnog pejzaža. Njezina terenska istraživanja i analize građevina romaničkog perioda u kontinentalnoj Hrvatskoj obuhvatila su arhitekturu samostana, župne crkve i njihove područne kapele u sjevernoj, sjeverozapadnoj, središnjoj Hrvatskoj, Banovini i Kordunu. Za života je objavila 14 radova u kojima obrađuje pokretnu i nepokretnu baštinu romaničkih stilskih karakteristika i jedan enciklopedijski članak o hrvatskoj romanici.² Tri su sintezna članka koja su nedvojbeno ostavila najvećeg traga u istraživanju romaničke sakralne arhitekture, zasnovana na temeljitim, višegodišnjim povijesnoumjetničkim terenskim analizama. Dva sintezna znanstvena članka Anđele Horvat s rezultatima terenskoga rada posvećena su romaničkim spomenicima u okviru dviju užih geografskih cjelina unutar kontinentalne Hrvatske. Kako je riječ o manjim teritorijima, i broj je obrađenih spomenika malen, no to je više pažnje posvećeno vijestima o pojedinim spomenicima u arhivskim izvorima i analizi oblikovnih elemenata i stilskih karakteristika. Člankom »Novi prilozi romanici srednjovjekovne Slavonije«³ obuhvaćene su reprezentativne građevine, ali i one manje, no ne i manje važne, koje su u stručnoj literaturi do tada bile nepoznate. Riječ je o kapelama u Gornjem Psarjevu, Novom Mjestu, Križovljanu kod Ludbrega i Koprivni. Četiri kapele s različitim arhitektonskim karakteristikama prikazane su kao primjeri manje jednobrodne crkve. Na svakoj od njih A. Horvat uočila je elemente tipične za romanički stil izgradnje, kao što su način klesanja kamena, karakterističan uski prozor i plastična obrada portala, a osim analize stilskih detalja iznosi i arhivske podatke, kao i usporedbu s drugim vremenski srodnim objektima u zemlji i izvan nje. Prvi je put u literaturi iznesena analiza plastičke obrade kamena, a time i pokušaj datacije arhitektonske plastike⁴. Riječ je o skromnim ostacima koje tumači kao posljednji trag značajnijih građevina. Uzimajući u obzir već u znanstvenoj literaturi poznate informacije, kao i podatke iz arhivskih izvora, pojedine arhitektonske fragmente neutvrđenog podrijetla pokušala je povezati s konkretnim građevinama. Na sličan način A. Horvat pristupila je i sakralnim romaničkim građevinama na Banovini i Kordunu. U tekstu »Prilog problematici romanike na Baniji i Kordunu«⁵ pokušala je, polazeći od opisa vizitatora i rijetkih ostataka, pojedine crkve i kapele atribuirati romanici. Romaničke elemente zabilježila je tijekom sustavnih obilazaka terena provedenih 60-ih godina prošlog stoljeća i analizom zaključila da su romanički arhitektonski elementi u modificiranim oblicima trajali sve do 17. stoljeća, pa je time problematika romanike na prostoru Banovine i Korduna vrlo složena. No unatoč tome, na dvana-

est sakralnih građevina pronašla je elemente po kojima se može pouzdano pretpostaviti da su građene upravo u vremenu romanike⁶ i po njihovim oblicima tlocrta odredila kao karakteristične za to područje tri tipске skupine malih jednobrodnih sakralnih građevina. To su longitudinalne crkve s polukružnim svetištem, sa skrivenom apsidom u začelnom zidu te s kvadratnim svetištem.

»Prilog tipološkoj klasifikaciji romaničkih crkava kontinentalne Hrvatske«⁷ rad je koji sintetizira najveći broj romaničkih sakralnih spomenika, a ujedno obuhvaća i najveće geografsko područje. Tom je sintezom Anđela Horvat prva ostvarila pokušaj sistematizacije romaničke sakralne arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj. Tekstom je obuhvaćeno područje Banovine, Korduna, središnje i sjeverozapadne Hrvatske te Slavonije i Srijema, a nastao je potaknut djelom Marijana Zadnikara *Romanika v Sloveniji*.⁸ U članku A. Horvat naglasak stavlja prvenstveno na tipološku klasifikaciju. Polazeći od Zadnikarevih rezultata istraživanja romaničke sakralne arhitekture u Sloveniji,⁹ konfrontirala je crkvene građevine Slovenije s onima u kontinentalnoj Hrvatskoj. Najizrazitije paralele u odnosu na korpus slovenskih crkava pronašla je među jednobrodnim longitudinalnim crkvama koje mogu imati polukružnu apsidu ili pravokutni prezbiterij. Kao i u Sloveniji, najrasprostranjeniji tip tlocrta u Hrvatskoj je onaj pravokutni s nižim zaobljenim i presvođenim svetištem. Namjera sinteze bila je prikazati što nam može reći konfrontacija te građe, ali i što govori hrvatska građa kao jedinstvena, samostalna cjelina. Kao smjernica budućim istraživačima isključivo tog stilsko-vremenskog razdoblja, težila je i produbljivanju istraživanja, s krajnjim ciljem stvaranja što cjelovitijeg pregleda, tj. što bolje tipološke i morfološke sistematizacije. Time je učinjen veliki pomak u razjašnjavanju povijesnoumjetničke topografije, kao i u utvrđivanju broja sakralnih romaničkih građevina, znatno većeg no dotad. Obilazeći teren u okviru konzervatorske djelatnosti tijekom 50-ih, 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća, Anđela Horvat evidentirala je ukupno osamdesetak lokaliteta na kojima se pojavljuje romanička sakralna arhitektura. Od toga je pedesetak sakralnih objekata odredila tlocrtno, a na temelju analize arhitektonskih fragmenata dokazala postojanje još desetak objekata iz romaničkog razdoblja. Tome je dodala i desetak burgova na kojima je zapazila romaničke elemente. U tom kontekstu, osvrnemo li se na zaključke njenih prethodnika, istaknutih istraživača spomeničke baštine kontinentalne Hrvatske, uviđamo koliko je zapravo Anđela Horvat vlastitim istraživanjima povećala fond spomenika, ali i kako detaljnije istraživanje isključivo tog stilskog razdoblja nije provedeno sve do istraživanja koje je sama arhivski i terenski počela provoditi. Naime, o sakralnoj romaničkoj arhitekturi kontinentalne Hrvatske uglavnom se pisalo u sklopu općih pregleda hrvatske umjetnosti ili je pojedina

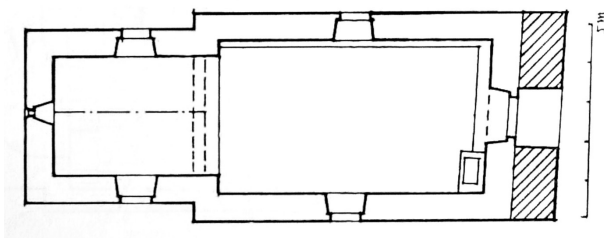
Tlocrt kapele sv. Martina u Martinu kod Našice / Ground plan of St. Martin's Chapel in Martin near Našice (izvor/source: A. HORVAT, *Prilog tipološkoj klasifikaciji romaničkih crkava kontinentalne Hrvatske - uz osvrt na "Romaniku v Sloveniji"* Marijana Zadnikara, in: *Bulletin Razreda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 2, JAZU, Zagreb, 1984-1985., 71)

građevina bila navedena u određenoj studiji koja se ticala užeg geografskog prostora. Gjuro Szabo, čiji rad karakterizira sažimanje spomenika po geografskom području, utvrdio je na tom području tek desetak crkava romaničkim,¹⁰ dok se Željko Jiroušek¹¹ nadovezuje na Szabov popis dodajući mu još jednu građevinu. Konkretnije zaključke o romaničkoj pokretnoj i nepokretnoj baštini iznio je tek Ljubo Karaman u tekstu »O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji.«¹² U poglavlju »Rijetki ostaci romanike« revidira popis romaničkih građevina, osporavajući pojedine Szabove i Jiroušekove zaključke. Iz toga je razvidno da je broj romaničkih sakralnih objekata kod njega još manji nego kod navedene dvojice istraživača. Ipak, najveći utjecaj u radu Anđele Horvat na sistematizaciji građevina kontinentalne Hrvatske ostavilo je spomenuto djelo slovenskog povjesničara umjetnosti Marijana Zadnikara. Djelujući kao konzervator, Zadnikar je 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća ostvario značajne rezultate u istraživanju

srednjovjekovne crkvene arhitekture i iza sebe ostavio kako monografije pojedinačnih spomenika tako i sintezna djela koja obuhvaćaju sve spomenike na prostoru Slovenije. Metodologija istraživanja u tom je vremenu u obje zemlje bila identična, a riječ je o iščitavanju romaničkih elemenata na građevinama, provođenju arheoloških istraživanja i istraživanjima arhivske građe, temeljem kojih su se pokušale rekonstruirati tijekom povijesti nestale građevine. No, za razliku od ondašnjih hrvatskih konzervatora koji su romaničke spomenike analizirali u okviru općih evidencija, Zadnikarov konzervatorski rad bio je koncentriran upravo na jedno stilsko razdoblje – romaniku.

Dakle, iako je poznato da su i Hrvatska i Slovenija u vremenu srednjega vijeka pripadale istom kulturnom krugu, tj. srednjoeuropskom, Anđela Horvat prva je usporedila romaničku arhitekturu kontinentalne Hrvatske s onom na slovenskom tlu, a time otvorila i pitanje njene revalorizacije u sklopu budućih povijesnumjetničkih istraživanja.

Tlocrt kapele sv. Jurja, Mateško Selo / Ground plan of St. George's Chapel, Mateško Selo (izvor/source: A. HORVAT, *Prilog tipološkoj klasifikaciji romaničkih crkava kontinentalne Hrvatske - uz osvrt na "Romaniku v Sloveniji"* Marijana Zadnikara, in: *Bulletin Razreda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 2, JAZU, Zagreb, 1984-1985., 74)

BILJEŠKE

1 JOSIP BUTURAC, »Popis župa Zagrebačke biskupije od god. 1334.«, *Kulturno-povijesni zbornik zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, 1944., 409–454.

2 ANĐELA HORVAT, »Župna crkva sv. Marije u Zagrebu«, *Novosti*, XXXIII, 218/9, VIII, 1939., 9; ISTA, »Najstarija zagrebačka crkva i njene umjetnine«, *Nova Hrvatska*, I, 198/14, XI, 1941., 15; ISTA, »Obilazak spomenika kulture na području kotara Slavonski brod«, *Vijesti društva muzealaca i konzervatora NR Hrvatske*, 4, Zagreb (1954.) 105; *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 4, Hrvatska (Romanika), 1959., 116; ISTA, »O spomenicima u Krbavi«, *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 1, god. 7, Zagreb (1959.), 1–5; ISTA, »Rudine u požeškoj kotlini – ključni problem romanike u Slavoniji«, *Peristil*, 5, Zagreb, 1962., 11–28; ISTA, »Osvrt na srednjovjekovne spomenike Slavonije«, *Katalog izložbe Vanja i Jelka Radauš, Srednjovjekovni spomenici Slavonije*, Zagreb, 1968.; ISTA, »O crkvi sv. Marije Magdalene u Čazmi«, *Zbornik Čazma u prošlosti i danas*, Čazma, 1975., 137–152; ISTA, »O srednjovjekovnoj sakralnoj umjetnosti Like«, *Izdanja hrvatskog arheološkog društva*, sv. 1, *Lika*, Znanstveni skup Otočac, Zagreb, 1975., 127–141; ISTA, »Novi prilozi romanici srednjovjekovne Slavonije«, *Peristil*, 18–19, Zagreb (1975.–1976.), 11–22; ISTA, »Uz Stičnu Marijana Zadnikara«, *Bulletin Razreda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 2, Zagreb (1980.), 71–80; ISTA, »Župna crkva sv. Marka u Zagrebu«, *Crkva sv. Marka u Zagrebu i njezin okoliš*, Zagreb, 1981., 55–63; ISTA, »Prilog tipološkoj klasifikaciji romaničkih crkava kontinentalne Hrvatske – uz osvrt na *Romaniku v Sloveniji* Marijana Zadnikara, *Bulletin Razreda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 2, JAZU, Zagreb (1984.–1985.), 59–85; ISTA, »Prilog problematici romanike na Baniji i Kordunu«, *Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području: Znanstveni skup Karlovac*, Zagreb, Hrvatsko arheološko društvo, 1986., 151–158.

3 ANĐELA HORVAT (bilj. 2, 1975.–1976.), 11–22.

4 Riječ je o bazi romaničkog stupa u muzeju u Vinkovcima, romaničkom stupcu ugrađenom u baroknu škropionicu u franjevačkoj crkvi u Vinkovcima te romaničkom kapitelu iz Hercegovca u Gradskom muzeju u Bjelovaru.

5 ANĐELA HORVAT (bilj. 2, 1986.) 151–158.

6 Lokaliteti Zrin, Perna, Gora, Topusko, Hresno, Mateško Selo, Trg kod Ozlja, Martinščak, Rosopajnik, Zadoborje, Johi, Brdo.

7 ANĐELA HORVAT (bilj. 2, 1984.–1985.), 59–85.

8 MARIJAN ZADNIKAR, *Romanika v Sloveniji – tipologija in morfologija sakralne arhitekture*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1982.

9 M. Zadnikar je romaničkim crkvama u Sloveniji analizirao tlocrte, međusobno ih usporedio te svrstao u glavne skupine i podskupine po tipu tlocrta. Glavna podjela odnosi se na: arhitekturu redova, trobrodne crkve, jednobrodne crkve, istarsku skupinu, rotunde i karnere, kapele burgova i tipološki neopredijeljene spomenike. Njegovu shemu preuzela je A. Horvat i primijenila je na geografsko područje kontinentalne Hrvatske.

10 Jedino se u djelu *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji* u izdanju Matice hrvatske, Zagreb, 1920. GJURO SZABO koncentrirao na stilska razdoblja, romaniku i gotiku. No, u tom djelu ističe pojedine župne crkve i kapele bez dubljih stilskih analiza, kao i bez istraživanja kronološkog slijeda izgradnje.

11 ŽELJKO JIROUŠEK, »Opći pregled umjetnosti«, *Almanah Kraljevine Jugoslavije* 1938.

12 LJUBO KARAMAN, »O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji«, *Historijski zbornik*, I, Zagreb (1948.), 103–128.

Summary

Iva Potočnik

Anđela Horvat and Romanesque Ecclesiastical Architecture in Inland Croatia

Romanesque ecclesiastical architecture in inland Croatia had a prominent place in the research activities of Anđela Horvat. Although she did not analyze Romanesque buildings in a separate research project, but rather as a part of general inventory conducted during her field work as a conservator, she enriched the corpus of Romanesque structures and provided solutions to certain problems of art-historic topography.

Today remains a small number of architectural monuments which offer the possibility of complete stylistic analysis. These are mainly churches and chapels recorded in the list of parishes compiled by the Gorica Archdeacon Ivan in 1334; the existence of these structures in the 14th century does not necessarily imply that they were erected in that period, and it is reasonable to assume that many of them originate from an earlier date. Also, many have completely vanished, and the problem of their artistic topography and construction date will perhaps remain unresolved.

Over the 1950s, 1960s and 1970s Anđela Horvat visited the churches of inland Croatia and detected their Romanesque architectural elements and analysed their ground plans. The results of her field work were published in three papers: Prilog problematici romanike na Baniji i Kordunu (A Contribution to the Problems of Romanesque in Banija and Kordun), Novi prilozi romanici srednjovjekovne Slavonije (New Contributions to the Romanesque of Medieval Slavonia) and Prilog tipološkoj klasifikaciji romaničkih crkava kontinentalne Hrvatske (A Contribution to the Typological Classification of Romanesque Churches in Inland Croatia). In the last of the three papers she discussed the entire inland area of Croatia and gave an overview of the research of individual monuments within the said geographic area, i.e. the results published in the previous two papers. Despite taking in consideration the research of her predecessors, mainly Gj. Szabo, Anđela Horvat was the first to make a comparison of Romanesque ecclesiastical architecture of inland Croatia with the ecclesiastic architecture of a neighbouring country – Slovenia. Through her analysis of ground plans and the application of the typological grouping scheme proposed by the Slovenian conservator Marijan Zadnikar, she significantly enriched the corpus of Romanesque ecclesiastical architecture. She also took into consideration architectural ornaments and archival records, which enabled her to match individual fragments to a particular structure they once belonged to.

The contribution of Anđela Horvat opened new problems in the study of Romanesque ecclesiastical architecture, which can serve as guidelines in future research of all aspects of Romanesque art of the 11th and 12th century in inland Croatia.